

BİR HÂFİZ DÎVÂNİ ŞERHLERİ DERLEMESİ: ZÂHİD BİN MUHAMMED VE ESERİ

Esmâ Şahin*

Mustafa Turan**

Öz

Osmanlı şerh geleneğinde en rağbet gören eserlerden biri şüphesiz Hâfız-ı Şîrâzî (ö.792/1390[?])'nin Dîvân'ıdır. Osmanlı şairlerinin büyük bir hayranlıkla takip ettikleri ve gerek Osmanlı gerek İran topraklarında tarih boyunca beğeniyle okunan bu usta şairin şiirleri yüzyıllarca şerhler yapılmak suretiyle anlaşılmaya/anlatılmaya çalışılmıştır. Hâfız'ın şiirlerine yapılan meşhur tam şerhler Sürûfî (ö.969/1561-62), Şem'î (ö.1011/1602-1603) ve Sûdî (ö.1007/1599) ile 19. yüzyılda Konevî (ö.1244/1828-29)'ye aittir. Bu şerhler dışında farklı yüzyıllarda Hâfız'ın şiirlerine yapılan tercüme ve kısmî şerhler de mevcuttur. Şerh literatürü içinde birden fazla eserden derlenen bölümlerin bir arada şerh edildiği eserlerle sıkça karşılaşılırken aynı esere yapılmış iki farklı şerhin bir araya getirildiği örnekler pek rastlanmaz. Bu anlamda özgün olarak değerlendirilebilecek eserlerden biri yine *Hâfız Dîvânı* için ortaya konmuştur. Dîvân'a Sürûfî ve Şem'î tarafından yapılan şerhlerin bir araya getirilip derlendiği bu eser 16. yüzyıl sonlarında (1005/1597) Zâhid bin Muhammed tarafından kaleme alınmıştır. Eserin bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye 3962 numarada kayıtlıdır. Bu makalede Zâhid bin Muhammed ve eseri tanıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hâfız-ı Şîrâzî, dîvân, şiir, şerh, Şem'î, Sürûfî

A COMPILATION OF THE COMMENTARIES ON THE DIVAN OF HAFEZ: ZAHID BIN MUHAMMED AND HIS WORK

Abstract

One of the most popular works in Ottoman commentary tradition is undoubtedly the Divan of Hafez-i Shirazi. The poetry of this master poet who followed with great admiration by the Ottoman poets and whose divan was constantly read by the people of Ottoman and Iranian lands had been tried to be explained in many commentarial works

---

Article Types/Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/ Makale Geliş Tarihi: 02.11.2019, Accepted / Kabul Tarihi:11.12.2019

Doi: 10.26791/sarkiat.641874

* Dr.Öğr.Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1720-6542>

** Mardin Artuklu Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8127-6962>

through centuries. The famous full commentaries made for Hafez's poems belong to Surûrî (d.969/1561-62), Şem'î (d.1011/1602-1603), Sûdî (d.1007/1599) in the 16th century and Konevi (d.1244/1828-29) in the 19th century. Apart from these commentaries, there are translations and partial annotations made to the poems of Hafez in different centuries. In the commentary literature, it is commonly encountered with the works where the chapters compiled from more than one work are annotated together and there are not many examples where two different annotations made in the same work are brought together. In this sense, one of the works that can be considered as original had been put forward for the Divan of Hafez. This work, in which the commentaries made by Surûrî and Şem'î for the Divan were brought together and compiled, was written by Zahid bin Muhammad at the end of the 16th century (1005/1597). The only known manuscript copy of the work is registered at Nuruosmaniye 3962. In this article, Zahid bin Muhammad and his work have been tried to be introduced.

Keywords: Hafez-i Shirazi, divan, poetry, commentary, Shem'î, Sururi

GİRİŞ

Fars şiirinin önde gelen şairlerinden olan ve Şiraz'da doğup hayatını orada sürdürdüğü için “Şîrâzî” nisbesiyle anılan Hâce Şemseddin Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî (ö. 792/1390[?])'nin hayatı hakkındaki bilgiler sınırlıdır. Hâfız'ın büyük âlimlerin kitaplarını okuduğu ve “Hâce” unvanını kullandığına bakılırsa iyi bir eğitim aldığı ve seçkin bir aileye mensup olduğu anlaşılmaktadır. Dinî ilimlerin yanı sıra Arap Edebiyatı başta olmak üzere iyi bir şiir kültürü de edinmiş olan şair, eğitimi sırasında Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlediği için kendisine “Hâfız” denilmiştir. Bu lakabın, onun güzel bir sese sahip olması ve gazel okumasından kaynaklanmış olabileceği (Safâ, 2005: 184) görüşü de bulunmaktadır. Erken yaşlarda şiirleriyle tanınmaya başlayan Hâfız'ın henüz hayattayken şöhreti Hindistan'dan Bengal'e kadar ulaşmıştır. Şiirlerinin, ölümünden sonra Muhammed Gülendâm adlı biri tarafından toplandığı görüşü, kendisi hayattayken bir araya getirildiği anlaşılan bazı divan nüshalarının tespit edilmesiyle ortadan kalkmıştır (Yazıcı, 1997: 103-106). Dîvân nüshalarındaki farklılıklar sebebiyle şiirlerinin sayısı net değildir. Kendisine aidiyeti şüpheli olan pek çok şiir de bulunmaktadır. Bununla birlikte Gölpinarlı neşrinde (1992) 499 gazel, 1 terki-i bend, 1 terci-i bend, 1 Sâkî-nâme, 1 mesnevî, 36 kıta, 42 rubâ'î, 3 müfred ve 2 muamma yer alır. Hâfız'a ait olduğu şüpheli 80 gazel, 1 muhammes, 14 kıta, 5 kaside ve 26 rubâ'îye de bu çalışmada yer verilmiştir¹.

Farklı nazım şekillerinde şiirler yazmış olan Hâfız asıl şöhretini gazellerine borçludur. O, kendisine gelinceye kadar tek konusu aşk olan gazeli, her bir beyti bağımsız bir form olarak ele alıp içerik bakımından zenginleştirmiştir (Hürremşâhî, 1280: 32-33; Ayar, 2013: 289-290). Hâcû-yı Kirmânî, Kemâleddîn-i Isfahânî, Mevlânâ ve Sâ'dî-i Şîrâzî gibi isimlerden etkilenen Hâfız, Osmanlı şairlerinden Ahmed Paşa, Şeyhî, Fuzûlî, Bâkî, Nef'î, Nedim ve Şeyh Galib gibi pek çoğunu etkilemiş, Bâkî onun üç şiirini tahmis etmiştir. Diğer yandan Hâfız Dîvânı Osmanlı'da yüzyıllar boyu Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si başta olmak üzere Sa'dî'nin *Bostân* ve *Gülistân*'ı gibi eserlerle birlikte en çok okunan kitaplardan biri olmuş, bilhassa Farsça öğretmek, şiir tekniği ve estetiği hakkında bilgi

¹ Hâfız'ın bazı gazellerine şerh tekniği bakımından Sûdî ve Konevî'nin yaklaşımları üzerine hazırlanan bir tez çalışmasında dîvândaki şiir sayısı 66 rubâ'î, 1 Sâkî-nâme, 1 Mugannî-nâme, 5 kaside, 1 muhammes, 4 mesnevî, 34 kıta ve 509 gazel olarak belirtilmiştir (Ayar, 2007: 5).

edindirmek için okutulmanın yanında Osmanlı şerhlerine kaynaklık eden önemli metinler arasına da girmiştir. Şiirlerindeki semboller ve tasavvufî derinlikten dolayı “tercümânü'l-esrâr” ve “lisânü'l-gayb” olarak anılan Hâfız'ın şerh kültüründeki yeri daha çok şiirlerindeki kapalılık, anlam derinliği ve sembolik dilden kaynaklanır. Şerhlerin dibacelerinde de kaydedildiği üzere şârihler onun dîvânını tasavvufî remizlerle dolu şiirlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için şerh etmeye çalışmışlardır.

Hâfız Dîvânı'nı Osmanlı sahasında ilk şerh eden kişi Sürûrî (ö.969/1561-62)'dir. Sürûrî'den sonra Şem'î (ö.1011/1602-3[?]) 981/1574 yılında bir şerh kaleme almıştır. 16. yüzyılda Şem'î'yi Sûdî (ö.1007/1599[?])'nin şerhi takip eder. 19. yüzyılda ise Mehmed Vehbî b. Hasan el-Konevî (ö.1244/1828) Hâfız'ı şerh etmiştir. Bu şerhlerin hepsi tam şerhlerdir. Sûdî dışındakiler tasavvufî yaklaşımlarla şerhlerini kaleme almışken Sûdî'nin şerhi metnin kültürel çağrışımlarına, somut yönüne ve gramer açıklamalarına ağırlık verilerek yapılan bir şerhtir. Sûdî metnin tasavvufî yönünü de göz ardı etmez ancak eksik bulduğu gerçekçi yönünü tamamlamaya çalışır (Arı, 2016: 102-103). Bu bakımdan onun şerhi dil ve kültür tarihi açısından da önem taşır. Sûdî aynı zamanda Sürûrî ve Şem'î'nin şerhlerindeki hatalara ve yorumlarında onlara katılmadığı noktalara dikkat çekerek eleştirel özellik taşıyan bir şerh ortaya koymuştur. 16. yüzyılda Hüseyin İbrahim el-Kefevî'nin de bir Hâfız Dîvânı şerhinden söz edilmektedir. Ancak bu şerh henüz ele geçmemiştir (Yazar, 2011: 494). Şerhler dışında *Hâfız Dîvânı*'nin tercümelerinin de yapıldığı görülür. Mustafa Tefvik (1661'den sonra)'in dîvânın “ayn” harfine kadar yapmış olduğu tercüme bunlardan biridir. 18. yüzyılda Ferîdî (ö.1799'dan sonra) adlı bir şair *Hâfız Dîvânı*'nı manzum olarak tercüme etmiştir². Ayrıca mütercimi belli olmayan ve Hâfız'ın seçilmiş bazı gazellerinin kelime kelime tercüme edildiği bir eser Millet Kütüphanesi Edebiyat 203 numarada kayıtlıdır (Yazar, 2011: 496). *Hâfız Dîvânı*'ndan yalnızca bazı gazel ve beyitler üzerine kısmî şerhler de yapılmıştır³.

Sürûrî ve Şem'î'nin Hafız şerhleri bir mukaddime ile başlar. Sürûrî, mukaddimesinde eskilerden bazı hâl sahiplerinin tarikat ahvâli ve hakikat sırlarını remiz ve ima yoluyla, kapalı sözlerle gizli şekilde anlattıklarını, “tercümânü'l-esrâr” ve “lisânü'l-gayb” olarak nitelendirilen Hâfız'ın da şiirlerinde remiz ve kapalılığı seçtiğini, tasavvuf yolundan ve tarikat sırlarından habersiz olanların bunları anlamadıklarını ve bazılarının ise hayrette kaldıklarını belirtir. Gönül ehli ve ârif bazı kimselerin kendisinden bu sırları Türkçe olarak açıklamasını istediklerini, kendisinin de bilip anladığı kadarıyla mecazî ve hakikî manaları özetle açıklamaya çalıştığını söyler. Böylece anlayışı eksik olanların kâmil olması, gafil kimselerin ise gönül ehli olmalarına vesile olmak umulur. (Nuruosmaniye 3962: vr.1b; Oğuz, 1998: 37-38). Anlaşıldığı üzere burada eserin telif edilme sebebi Hâfız'ın şiirlerinde anlamın kendini kolay ele vermemesi ve okuyanlara anlama yolunda rehberlik etme isteğidir.

Sürûrî, dîvânı şerh ederken diğer manzum şerhlerinde de olduğu gibi birim olarak mısraı esas almış ve her mısraın önce tercümesini, sonra şerhini vermiştir. Şiirlere daha çok tasavvufî açıdan yaklaşmış, kelimeleri açıklarken çoğu kez asıl anlamlarından

² Eser üzerine bir doktora çalışması yapılmıştır (Emrullah Yakut, *Ferîdî'nin Manzum Hâfız Dîvânı Tercümesi (İnceleme – Metin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015).

³ Bunlardan biri Cevrî'nin Hâfız Dîvânı'ndaki ilk gazele yapmış olduğu şerhtir. Bu şerh makale olarak yayınlanmıştır (Turgay Şafak, “Cevrî Çelebi'ye Nispet Edilen Hâfız-ı Şîrâzî Gazeli Şerhi”, *Mukaddime*, 6: 51-69, 2012). Bir diğeri Derviş Abdülkâdir'in Hâfız'ın bir gazeli için kaleme aldığı *Galebe-i Sultân-ı Aşk* isimli bir şerhtir. Eser yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır (İbrahim Kolunsağ, *Derviş Hâfız Abdülkâdir Galebe-i Sultân-ı Aşk (Metin-İnceleme)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Kültür Üniversitesi, 2012). Bu şerhlerle ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca şu çalışmalara bakılabilir: Yazar, 2011; Arı, 2016.

uzaklaşmıştır (Oğuz, 1998: 25). Sonraki yıllarda Hâfız şiirlerinin lafzî manalarına ağırlık vererek şerh eden Sûdî, onun bu yanlışlarını kendi şerhinde eleştirmiştir. Mısraların önce tercümesini veren Sürûrî bazen kısa gramer bilgileri verdikten sonra “ma'nâ-yı mısra' budur ki” diyerek mısraın tercümesine geçmiş ve tercümeyle Farsça söz dizimini bozmadan gerçekleştirmiştir. Bu nedenle cümleler devriktir. Mısraın tercümesinden sonra tasavvufî açıdan şerh etmiştir. (Oğuz, 1998: 25). Öte yandan Sürûrî ilk gazelerde mısraların her birinin önce tercümesini, sonra şerhini verirken sonraki gazelerde mısraların tercümesini ayrı ayrı verdikten sonra iki mısraın şerhini birlikte vermiş, şerh kısmında beyti bütün olarak ele almıştır. Zaman zaman gramer açıklamalarına da yer veren Sürûrî'nin gramere yönelik açıklamaları ilk gazelerde daha yoğundur. Sonraki gazelerde yer yer kısa gramer bilgileri vermiş veya yalnızca tercüme ve şerh ile yetinmiştir. Şerhlerinde sık sık âyet, hadis, kelâm-ı kibar gibi iktibasların yanı sıra Mevlânâ, Sa'dî, Attâr, Câmî gibi şairlerden gazel, rubâ'î, beyit ve kıt'alara tasavvufî yorumlarını desteklemek üzere yer vermiştir. Bununla birlikte şerhler arasında görüşlerini destekleyici ve açıklayıcı hikâyeler de bulunur. Sürûrî Şem'î'ye kıyasla şerhlerinde bu tür örnek ve şahitlere daha fazla yer vermiştir. Sürûrî'nin şerhinin derkenarlarında ise bazı kelime ve kavramların anlamları, gramer bilgileri, nüsha farkları ve gazelerin vezinleri bulunur. Sürûrî Hâfız'ın rubâ'î, kıt'a ve gazellerini şerh etmiş; kaside, mesnevi, sâkî-nâme ve muganni-nâme türündeki diğer şiirlerini şerh etmemiştir.

Şerhine Farsça bir mukaddime ile başlayan Şem'î, mukaddimesinde Hâfız'ın şiirleri ile ilgili tasavvufî bir imada bulunmamış, yalnızca Ahmed adlı birisinin ısrarı neticesinde şerhi yazmaya başladığını söylemiştir (Ayasofya 4062: 1b; Nuruosmaniye 3962: 2a; Arı, 2016: 95). Şem'î'nin şerhi de Sürûrî'nin şerhindeki gibi birim olarak mısra esasına dayanır. Mısralar kurallı bir biçimde tercüme edildikten sonra tasavvufî bakış açısıyla şerh edilir. Tasavvufî anlamlar genellikle mısralarda yer alan kelimelerden bazen de mısraın bütününden çıkarılır. Bazı mısraların şerhinde kısa gramer tahlilleri yapıldığı da görülür. Zaman zaman beyit alıntılarında yer verilir. Şem'î'nin şerhi mısraların genişletilmiş tercümeyle yaklaşan bir yöntemle kısaca şerh edildiği bir eserdir (Yazar, 2011: 493). Şerhinde genel olarak Sürûrî'yi takip eden Şem'î'nin beyit tercümelerinde Sürûrî'ye göre daha fazla Arapça ve Farsça kelime kullandığı görülür. Genel manada gramer açıklamalarına ve tafsîlî şerhe pek girmeyen Şem'î, ilk seksen varaktan sonra aynı şeyleri tekrar etmemek için icmâlî şerhe geçtiğini, ıstılahlar arasında her zaman bağlantı kurmayacağını da belirtir⁴. Şem'î, açıklamalarında yer yer Sürûrî'den istifade etmiştir (Arı, 2016: 98). Şem'î'nin şerhinin derkenarlarında kısa gramer bilgileri, kelime anlamları ve beyitlerde geçen kelime/kavramların tasavvufî açıklamaları bulunur.

Sürûrî ve Şem'î tafsilatlı açıklamadan ziyade genişletilmiş tercüme şeklinde (Yazar, 2011: 45) bir şerh usulü takip etmişlerdir. Onların metotlarındaki benzerlik tasavvufî yorum ve yaklaşımlarında da kendini gösterir. Aslında her iki şerh birbirini tamamlayan

⁴ Ma'lûm ola ki şimden sonra icmâl üzre şerhe şurû' olunur. Murâd beyân olan ıştîlâhı tekrâr 'ıyân eylemek ma'kûl degüldür. Zîrâ itnâba sebep olur. Pîr-i muğândan murâd mürşid ve meyden murâd 'ışk ve ham-ı ebrûdan murâd gaybet-i hüviyyet ve zülüfden murâd gâh zulmet-i kevn ve gâh esrâr-ı ilâhiyye ve hâlden murâd noқта-i zât ve şabâdan murâd feyz-i ilâhî ve bunlardan gayrı nice ıştîlâhât beyân olunmuşdur. Bâkîsini bunlara kıyâs ideler ve ba'zı maħalde yine işâret iderüz. Ba'zı maħalde terkîb ma'nâsına ta'arruz itmezüz, belki ma'nâ-yı muħaşşalası üzre şerh iderüz. Bunun gibileri haţâ ile zannetmeyeler. Eger 'ârifî yek işâret besest (Eğer ârif isen bir işâret yeter)” (Ayasofya 4062: 84b-85a; Arı, 2016: 98).

özelliğindedir. Sonradan kaleme aldığı şerhinde Şem‘î, Sürûrî’nin şerhini tasdik edip referans almış, yalnızca bazı durumlarda farklı noktalara dikkat çekmiştir. Arı’ya göre bu iki şerhteki benzerlik aynı yüzyılın sonlarında Zâhid bin Muhammed adlı bir mürettibin dîvâna yapılmış bu iki şerhi bir araya getirerek ortak bir metin oluşturmasına sebep olmuştur. (2016: 99). Şerh literatüründe Arapça, Farsça veya her iki dilde, birden fazla eserden bölümlerin bir araya getirilerek tercüme/şerh edildiği eserler mevcuttur⁵. Ancak aynı esere yapılmış olan iki ayrı şerhi bir araya getiren derleme örneğine rastlanmamıştır. Dolayısıyla Zâhid bin Muhammed’in *Hâfız Dîvânı* için yapmış olduğu derleme bu anlamda tek örnek gibi görünmekte ve eserin önemini artırmaktadır. Aşağıda eserin nüshası, mürettibi ve tertip metodu ile ilgili bilgi verilecektir.

1. Nüsha Tavsifi

Şem‘î ve Sürûrî’nin Hâfız Dîvânı şerhlerinin derlendiği eserin el yazması nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye 3962 numarada kayıtlıdır. 388 varak olan bu nüsha 295x200-210x135 mm ebadındadır. Cildi kırmızı derili, oval şemseli, köşebentli ve mikleplidir. Miklebinde de şemse vardır. Hasar görmüş ve ek yerlerinden kopmuş olan cildin üzerinde kurt yenikleri bulunur. Varaklar 33 satırdır ve reddadelidir. Bazı varaklarda satır sayısının 34 olduğu da görülür. Kaba nesihle yazılmıştır. Derkenarda notlar ve açıklamalar bulunur. 1b ve 2a dışında yazının etrafında cetvel görülmez. Yazım esnasında metin içine sığmayan bazı kelime ve eklerin satır dışına yazıldığı görülür. Yazmada ilk varaklarda yeni bir gazele geçişte kullanılan “velehû eyzan” ibaresinin yazılacağı yerler 10b’den itibaren muhtemelen sonradan yazılmak üzere boş bırakılmıştır. “Velehû eyzan” ve “beyt”, “gazel”, “rubâ‘î”, “kıt‘a” gibi şiir alıntıları ile gazelerde yeni bir harfe geçişi gösteren “hurûfu’l-bâ”, “hurûfu’z-zâ” vb. ibareler ilk varaklarda kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Kırmızı mürekkep kullanımı ilk varaklar haricinde son birkaç varakta da görülmekle birlikte geri kalan varaklarda -yeni bir harfe geçişi gösteren ibareler dışında- kullanılmamıştır. Esasen nüshanın genelinde kırmızı mürekkep kullanımında belli bir düzen olduğu da söylenemez.

Ahmet Ateş nüshanın Zâhid bin Muhammed’in kendi el yazısıyla yazdığı nüsha olduğunu belirtir⁶ (Ateş, 1968: 302). Nüshada üzeri çizilmiş/karalanmış pek çok kelime/cümle ve derkenarlarında çok sayıda düzeltme ve notun bulunması da bunun bir işareti sayılabilir. Esere sonradan eklenmiş olduğu anlaşılan “Kitâb-ı Şem‘î ve Sürûrî ‘Alâ Dîvân-ı Hâfız” ismi el yazmasının etek kısmında yer alır. Vikaye sayfasında ise ince bir yazıyla yine “Şem‘î ve Sürûrî ‘Alâ Dîvân-ı Hâfız” yazar. Zahriye sayfasında iki mühür bulunur. Sayfanın üst orta kısmında yer alan büyük mühür III. Osman’a aittir. Mühürde “Elhamdülillâhi’llezî hedânâ li-hâzâ vemâ künnâ li-nehtediye lev lâ en hedâna’llâh”⁷ ayeti yazılıdır. Mührün hemen altında noktasız talik yazıyla el yazmasının III. Osman’ın vakfettiği bir eser olduğuna dair bir kayıt bulunur. Bu kaydın altında evkaf memuruna ait bir mühür vardır ve üzerinde “bende-i latîf İbrâhîm Hanîf” yazar. Zahriye sayfasındaki III. Osman’a ait mührün bir benzeri silik ve okunaksız bir şekilde 2a’da derkenarda bulunur.

⁵ Örnekler için bkz. Yazar, 2011: 235.

⁶ I. Mahmud tarafından kurulan ve çok değerli bir koleksiyona sahip Nuruosmaniye Kütüphanesinin III. Osman tarafından sahiplenilerek kendisine mal edilmesi serüvenini anlatan Esad Serezli, kütüphanenin çok sayıda süslü ve tezhipli nüshanın yanında müellif hattı ile yazılan ve başka hiçbir yerde nüshası olmayan nadir eserler bulduğuna dikkat çeker (1948: 19-20).

⁷ “Bizi buna ulaştıran Allah’a hamdolsun. Eğer Allah bize hidayet etmeseydi biz kendiliğimizden bu hidayete erişemezdik.” (Araf, 43)

El yazması 1b varağında eserin mürettibi Zâhid bin Muhammed'in kendi mukaddimesi ile başlar; hemen ardından Sürûrî ve Şem'î'nin şerhlerine ait mukaddimeler peş peşe gelir. 2a'nın ortalarından itibaren ise gazel şerhlerine geçilir ve 384a'ya kadar bu şekilde devam eder. 384. varakta Sürûrî'nin şerhinin bittiği ters üçgen şekli verilmiş:

“Sürûrî Efendi şerh itdüğü nüsha bunda tamâm oldu, Mevlânâ Şem'î ba'z-ı meşneviyyât ve ba'z-ı kâsîde ve sâkî-nâme ve mugannî-nâme diyü dahı şerh itse gerekdür, temmet.”

sözleriyle ifade edilir ve buradan itibaren Şem'î'nin şerhettiği diğer şiirlerle eser devam eder. Eserin sonunda ferağ kaydı bulunur.

Baş: Raḥmet ol mü'min qarındaşumuza ki bu kitâbı yazdıḳda bunı dahı bilece yaza: Aşḫâb-ı 'uşşâḳ ve zümre-i pür-eşvâḳ (...)

Son: Ḳad ferağâ min tenmîḳi hâzâ'l-kitâbi el-faḫîr Zâhid bin Muḫammed ğafera'llâhu lehu ve li-vâlideyhi ve aḫseni ileyhümâ ve ileyhi fî evâsîti Şa'bâni'l-'azîm min şuhûri ḫamse ve elf.

Ferağ kaydına göre eser h.1005/m.1597 Şaban ortalarında (Mart/Nisan) yazılmıştır. Ferağ kaydından sonra yazarın okuyanlardan fatiha dileğinde bulunduğu Türkçe ve Farsça beyitler yer alır.

Nüshada yanlış noktalanmış veya noktası konulmamış harflere rastlanır. Örneğin ḫânḳâḫ kelimesi metnin pek çok yerinde noktasız yazılmıştır (حانقاه 211b/21). Bazen metinde unutulmuş yazılmamış harf veya ekler bulunduğu da görülmüştür (سعت رحمتك [vü]s'at-i raḥmetüj 213a/1, ق ب حق ḳu[r]b-ı Ḥaḳ 215a/29). Ünlü ile biten kelimelerde bazen akuzatif eki “hemze” ile gösterilmiştir (قصه kışsa'ı 213a/7, خرقه ḫırḳa'ı 217a/29, كمنه kimse'ı 213b/9). Hemze ile yazılan bazı kelimelerde hemze yerine “y” kullanıldığı görülür (دایم dāyim 221a/22, زایل zāyil 207b/29, فایده fāyide 205/12). Aleyhi's-selâm ibaresi “ayn” ve “mim” (عم) ile gösterilmiştir.

2. Zâhid bin Muhammed

Hâfiz Dîvânı'na Şem'î ve Sürûrî tarafından yapılan şerhleri bir araya getiren Zâhid bin Muhammed hakkında yalnızca eserinden yola çıkarak bazı bilgiler edinebiliyoruz. Kendisinden “İpekli gâzîlerin şehlevendi” olarak bahseden Zâhid bin Muhammed, bu ifadedden anlaşıldığı üzere İpek şehrendendir. Bugünkü Kosova sınırları içinde yer alan bir şehir olan İpek (Peja / Peć) 1455'te Fatih Sultan Mehmed'in Sırbistan'ı ele geçirmesiyle Osmanlı topraklarına katılmıştır. 1479'da İşkodra Venedikliler'den alınca yeni kurulan İşkodra sancağına İpek de dâhil edilmiş, 1530'dan sonra ismini eski bir Arnavut asilzade ailesi Dukaginler'den alan Dukagin sancağının kurulmasıyla sancağın önemli bir kasabası olmuş ve Dukagin sancak beylerinin ikametgâhı hâline gelmiştir (Kiel, 2000: 366-368). Osmanlı'da pek çok şair, yazar ve aydın kimsenin yetiştiği Balkanlar bölgesinden olan Zâhid Efendi yine eserinin mukaddimesindeki “Es-sâkin fî mahmiyye-i İpek” ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla eserini de İpek'te iken kaleme almıştır. Zâhid bin Muhammed bir müellif olmaktan ziyade Sürûrî ve Şem'î tarafından *Hâfiz Dîvânı*'na yazılmış şerhleri bir araya getirip düzenleyen bir mürettiptir. Nitekim eserinde o da kendisinden mürettip olarak söz eder:

“El-mürettibü'l-faķır Zâhid bin Muḥammed 'afâ 'anhüma'r-Rabbu'ş-Şamed, es-sâkin fı maḥmiyye-i İpek.” (1b)

Mürettibi bunun Zâhid Efendi

İpekli gâzîlerün şeh-levendi

Ḳazâ çevgânınınuñ ya'nî esîri

Fakîri müstemendi derdmendi (388b)

İpekli olduğu ve eserini orada kaleme aldığı anlaşılan Zâhid bin Muhammed'in kendisini “gâzî” ve “şeh-levend” olarak tanımlamasına bakılırsa Osmanlı döneminde öncü ve komutan olarak fetihlere katılmış ve askerlik görevinde bulunmuş olduğu düşünülebilir. Doğum ve ölüm tarihleri bilinmediği için yaşadığı dönem yine eserini yazdığı tarihten yola çıkarak anlaşılabilir. Eserin kaleme alınmış tarihi 1005 (1597)'tir. Buna bağlı olarak kendisinin 16. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı, eserini hayatının son dönemlerinde yazmadıysa 16.yy. sonları ile 17. yy. başlarını/ilk yarısını idrak ettiği söylenebilir. Zâhid bin Muhammed mukaddimesinde eserine herhangi bir isim verdiğinden söz etmez. Ancak el yazmasının etek kısmında sonradan eklendiği anlaşılan “Kitâb-ı Şem'î ve Sürûrî 'Alâ Dîvân-ı Hâfız” ismi dikkat çeker.

3. Kitâb-ı Şem'î ve Sürûrî 'Alâ Dîvân-ı Hâfız ve Tertip Metodu

Kitâb-ı Şem'î ve Sürûrî 'Alâ Dîvân-ı Hâfız, Hâfız'ın şiirlerine 16. yüzyılın meşhur şâihlerinden Şem'î ve Sürûrî'nin yapmış olduğu şerhlerin bir araya getirilip derlendiği bir eserdir. Eserin bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye 3962 numarada kayıtlıdır. Bu eserden ilk olarak Ahmet Ateş *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I* adlı çalışmasında söz eder (1968: 302). Ahmet Atillâ Şentürk ve Ahmet Kartal'ın hazırladığı *Eski Türk Edebiyatı Tarihi* (2005: 343)'nde de Ahmet Ateş'in eserinden faydalanılarak böyle bir eserin varlığından bahsedilmiştir. Osman Sacid Arı “Mehmed Vehbi Konevî'nin Hafız Şerhi'nde Tasavvufi Unsurlar” (2016: 99) başlıklı tez çalışmasında yine Ahmed Ateş'ten alıntı yaparak Zâhid bin Muhammed ve eserinden söz etmiştir. Zâhid bin Muhammed'in mukaddimesine de yer veren Arı, Hâfız'ı tasavvufî zeminde anlayan bu iki şerhin bir araya getirilerek ortak bir metin oluşturulmasını bu eserlerin aynı geleneği takip ettiği ve birbirini tamamladığına dair toplumsal kabulün bir işareti sayar. Şem'î'nin, şerhinde Sürûrî'yi her anlamda dikkate aldığı ve referans kabul ettiğini de ekleyen Arı, bunu her iki metinden verdiği örneklerle gösterir. Tercüme, şerh üslubu ve tasavvufi yorumlardaki yakınlıkların bu iki eserin birbirini takip eden eserler olduğunu ve Hâfız'ı anlamada belirleyici rol oynadığını, bununla da kalmayarak Konevî'nin şerhine kaynaklık ettiklerini belirtir (2016: 100-102).

Zâhid bin Muhammed'in aynı çizgide kaleme alınmış bu iki eserdeki yorumları bir araya getiren bir eser ortaya koymaktaki temel amacı, eseri okuyanların Sürûrî ve Şem'î şerhlerini bir arada bulabilme ve kolayca okuyabilmeleridir. Şüphesiz böylece Hâfız'ın daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacağı gibi iki şerhin kıyaslanmasına da imkân sağlayacaktır. Mukaddimesinde belirttiği üzere âşıklar zümresi olarak nitelendiği tasavvuf büyükleri, tarikat hâlleri ve hakikat sırlarını ima ve remizler yoluyla tasavvuf yoluna yeni girenlere anlatmışlar; “tercümânü'l-esrâr” olan Hâfız da şiirlerinde

mecazlar yoluyla bunlara işaret etmiştir. Fakat anlayışı eksik olan bazı kimseler bu sırları idrak edemeyip hayrette kalmışlardır. Zâhid bin Muhammed'in ifadelerine göre Sürûrî aslında Hâfız'ın şiirlerini dervişane ve sülûk hâllerine uygun bir şekilde şerh etmiş, bazı kimseler bununla yetinmeyip Şem'î'nin de bir şerh yazmasını istemişler, ısrarlara dayanamayan Şem'î bir şerh kaleme almış ve eserinde Sürûrî'nin verdiği bazı manaları beğenmeyip bazısını açıkça bazısını üstü kapalı reddetmiştir. Şem'î ve Sürûrî'nin, şerhlerini nasıl ve ne amaçla kaleme aldıklarını kısaca özetleyerek konuyu kendi eserine ve eserini kaleme alma sebebine getiren Zâhid bin Muhammed, gönlüne bu iki değerli kişinin şerhlerini bir araya getirme fikri ve heyecanının düştüğünü, bu bahaneyle de insanlar tarafından hayırla yâd edilmek istediğini ifade eder. Mukaddimesinin hemen öncesinde "Rahmet ol mü'min qarındaşumuza ki bu kitâbı yazdıkdâ bunu dahı bilece yaza" diyerek bu mukaddimenin sonraki zamanlarda müstensihler tarafından eserin başına eklenmesi isteğini hasseten dile getirir. Eserin derlenme sebebinin anlatan satırlarla birlikte mukaddime kısmı aşağıdadır:

"Aşhâb-ı uşşâk ve zümre-i pür-eşvâk 'ale'l-ittifâk cemî'-i mâsivâdan ictinâb ve iftirâk üzre olup dünyâ-yı denînuñ sürürü kayd u bendiyle muqayyed olmayup pîrezen-i dehre zebûn olmağı ihtiyâr itmeyüp kuyûd-ı dünyeviyye'î 'ışk âteşine ihrâk ve 'ale'l-ıflâk dünyânuñ câhını çâh ve dirhemini hem ve dînârını nâr ve devletini let ve 'izzetini zillet ve ni'metini mihnet bilüp râhatını zaḥmetine degmez diyü 'ıyş u 'işret-i haḳîkîye müştâk ve devâm-ı üns-i Haḳḳ'a iştiyâk üzre olup aḫvâl-i tarîkati ve esrâr-ı haḳîkati remz ve îmâ ile ehl-i sülûke beyân itmişlerdür. Meşhûr-ı âfâk ve havâşş-ı 'uşşâkdan olan Şemseddîn Muhammedü'l-Hâfızu's-Şirâzî -ki laḳablârı tercemânü'l-esrârdur-ḳaddese'llâhu sırrahu'l-'azîz dahı nazm ü eş'ârla ve şüret-i mecâzî tarîkıyle iş'âr itmegi ihtiyâr idüp anlar dahı 'ıyân itmişlerdür. Lâkin fehminde ḳuşûrı olan ehl-i sülûkden ba'zı idrâk idimeyüp müteḫayyirlerdür. Merḫûmuñ cemî'-i eş'ârınuñ ma'nâ-yı mecâzî ve ma'nâ-yı haḳîkîsini merḫûm Sürürî Efendi dervîşâne ta'bîr ve aḫvâl-i sülûke mülâyim tefsîr idüp şerḫ itmiş iken ba'z-ı aşhâb-ı devlet bununla ḳanâ'at itmeyüp Dîvân-ı Hâfız'ı tekrâr şerḫ olunmasına tâlib olup Mevlânâ Şem'î'ye ilhâḫ-ı bisyâr idüp Mevlânâ-yı mezbûr dahı 'acz ü ḳuşûrına mu'terif olup hezâr i'tizâr ve 'adem-i iḳtidârla cevâb virüp mücâb olmayıcaḳ nâçâr ibrâm-ı bî-şümârdan sonra "fa'tebirü yâ üli'l-ebşâr"⁸ muḳtezâsınca anlar dahı şerḫ itmişler, lâkin Sürürî Efendi virdügi ba'zı ma'nâlarını begenmeyüp kimini tasrîḫen ve kimini ta'rîzen redd itmişdür. Binâen 'alâ zâlik bu faḳîr taraf-ı ḫayra sâlik olup ḫâtır-ı fâtırına bu ḫalecân itdi ki bu iki 'azîzün şerḫlerini bir yire

⁸ "Ey basiret sahipleri! İbret alın!" (Haşr, 2)

cem' idüp derc ü ĩrād ve bu bahāne ile yād olunam. İmdi evvelā Sürūrī Efendinüñ şerh ü beyān itdüğü 'alā vechi't-telhīs yazılup andan sonra Mevlānā Şem'ī şerh ü 'ıyān itdüğü 'alā vechi't-ta'ķīb yazılup tertīb olındı, ğaflet olunmaya." (1b)

Yukarıdaki satırlardan anlaşıldığı üzere Zâhid Efendi eserini nasıl tertip ettiğinden de yine mukaddimedede bahsetmiştir. Buna göre mürettip, önce özetle Sürūrī'nin şerh ettiği kısımları, akabinde Şem'ī'nin şerh ve açıklamalarını yazmıştır.

Mukaddimesinin devamında Zâhid bin Muhammed "Bütün mü'minler kardeşdir" hadis-i şerifi gereğince gönül ehli seçkin kişiler ve kalp sahibi ârif kimselerden zengin-fakir, âmir-memur bu iki şerhe bakıp feyz alarak istifade eden herhangi bir mümin kimsenin bu şerhleri bir araya getiren kardeşlerinin âkıbetinin hayır olması için bir fatiha okumalarını temenni eder. Bütün mümin kardeşlerinin de âkıbetlerinin hayır olmasını Allah'tan dileyerek mukaddimedeki sözlerini bitirir:

"ve "küllü mü'minün ihvetün"⁹ muķtezāsınca ehl-i dilden zurefā ve erbāb-ı kulūbdan 'urefā eger ğanī vü faķīr ve eger 'abīd ü emīr her ķangı mü'min ķarındaşumuz bu iki şerhe nazar idüp ikisinden dağı ifāza ve istifāza ve ifāde ve istifāde ide, ümīddür ki ħulķ-ı kerīmlerinden ve luķf-ı 'amīmilerinden bu iki şerhi bu üslūb üzere mürettib olan ķarındaşlarınuđ ħātīme-i ħayr olmağ için fātīħa oķıyalar ve ol ħazret-i bī-niyāza niyāzumuz budur ki cemī'-i mü'min ķarındaşlarımızuđ 'āķıbetleri ħayr ola. Āmīn yā Rabbe'l-'ālemīn bi-ħürmeti men hüve seyyidi'l-mürselīn." (1b)

Müellif, fatiha isteğini eserinin sonunda yazmış olduğu Türkçe ve Farsça beyitlerde de dile getirmiştir. Aynı zamanda bu eser vesilesiyle Allah'ın rahmet, lütuf ve ihsanına nail olma isteğinde de bulunduğu görülür:

Anuđcün çekmişem bu deñlü zaħmet

Dilerem kim yazana Ħaķ ide raħmet

İki şerh buldı bu tertīb üzre itmām

Mürettib olana diñ Ħaķ ide in'ām (388b)

⁹ "Bütün mü'minler kardeşdir." (Hadis)

Bunu yazdum yâdigâr olmağ için

Yazıcıya bir du'â kılmag için

Her ki hâned haṭṭ-ı men ümmîd mîdârem ez ân

Ez berâ-yı rûḥ-ı men yek fâtiḥa hâned revân¹⁰ (388b)

Zâhid bin Muhammed mukaddimesinin sonunda ismini zikrederken yine İpek şehrinden olduğunu belirten tanıtıcı şu ifadelere yer vermiştir:

“El-mürettibü'l-fakîr Zâhid bin Muḥammed 'afâ 'anhüma'r-Rabbu's-Şamed, es-sâkin fî maḥmiyye-i İpek, ḥumiyet min şerr-i mâ ḥalaḳ, Ḥâlîḳu'l-ins ve'l-melek.” (1b)

Eserin başındaki kendi mukaddimesinden sonra Zâhid bin Muhammed bir araya getirdiği iki şerhin mukaddimelerine yer vermiştir. Kendi mukaddimesinde de Sürûrî ve Şem'î'nin eserlerini telif etme sebeplerini onların mukaddimelerinden özetle anlatarak söze başladığı ve ardından kendisinin bu eseri derleme sebebini dile getirdiği görülür. Mürettibin mukaddimesinde kullandığı ifadeler Sürûrî'nin mukaddimesinde yer alan ifadelere oldukça benzer niteliktedir:

Sürûrî: Aşhâb-ı ḥâlden- selef-i şâlihîn –rızvânu'llâhi te'âlâ 'aleyhim ecma'in- aḥvâl-i ṭarîḳati ve esrâr-ı ḥaḳîḳati remz ü îmâ ve ta'miye vü ihfâ ṭarîḳiyle beyân itmişlerdür (...) ve bu zümrenüñ içinde lisânü'l-ğayb ve tercemânü'l-esrâr laḳab virilen Şemseddîn Muḥammedü'l-Ḥâfîzu's-Şirâzî ḳaddese'llâhu sırrahu'l-'azîz cemî'-i eş'ârında remz ü elğâzda ve şüret-i mecâzda ibrâz ṭarîḳini ihtiyâr idüp tâ aḥvâl-i sülûkde ḡâfil ve esrâr-ı ṭarîḳatden zâhil olanlar ḳuşûr-ı fehminden inkâr-ı küllî ḳılup ve ba'zî müteḥayyir ḳalup (...) (Nuruosmaniye 3963: 1b)

Zâhid bin Muhammed: “Aşhâb-ı uşşâḳ ve zümre-i pür-eşvâḳ (...) aḥvâl-i ṭarîḳati ve esrâr-ı ḥaḳîḳati remz ve îmâ ile ehl-i sülûke beyân itmişlerdür. Meşhûr-ı âfâḳ ve ḥavâşş-ı 'uşşâḳdan olan Şemseddîn Muḥammedü'l-Ḥâfîzu's-Şirâzî -ki laḳabları tercemânü'l-esrârdur-ḳaddese'llâhu sırrahu'l-'azîz daḥı nazm ü eş'ârla ve şüret-i mecâzî ṭarîḳiyle iş'âr itmegi ihtiyâr idüp anlar daḥı 'ıyân itmişlerdür. Lâkin

¹⁰ Yazdığımı okuyan her kimseden ruhuma bir fatiha okumasını ümit ederim.

fehminde kuşûrı olan ehl-i sülûkden ba'zı idrâk idimeyüp mütehayyirlerdür. (Nuruosmaniye 3962: 1b)

Sürûrî'nin dibacesine yer vermeden önce Zâhid Efendi “kâle Mevlânâ Sürûrî fi'd-dîbâce” ve “Bismi'llâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm ve bihî nesta'in” diyerek dibaceyi aynen alıntılamıştır. Hemen ardından “kâle Mevlânâ Şem'î fi'd-dîbâce” diyerek Şem'î'nin Farsça dibacesine yer verir. Dibacelerden sonra “harfü'l-Elif” ara başlığıyla gazel şerhlerine geçilir.

Zâhid bin Muhammed Şem'î ve Sürûrî'nin mısra birimini esas aldıkları şerhlerini beyit birimini esas alacak şekilde bir araya getirmiş ve birleştirmiştir. Mürettip Hâfız'ın beytini bir bütün olarak yazdıktan sonra önce Sürûrî'nin tercümesini iki mısran tercümesini birleştirecek şekilde vermiş, sonra Sürûrî'nin mısralara dair şerhlerini önce birinci mısra, sonra ikinci mısra olmak üzere ardı ardına yerleştirmiştir. Ancak akışa göre bazen ikinci mısran şerhini öne aldığı da görülür. Bu durum Şem'î'nin şerh tertibinde de aynı şekilde devam ettirilir. “Mevlânâ Şem'î dir” ifadesinden sonra Şem'î'nin mısra tercümeleri birleştirilerek verilir ve şârihin çoğu kez “murâd” veya “murâd budur ki”, bazen de tasavvufî anlamlara işaretle “ma'nâ-yı tasavvufîsi budur”, “ma'nâ-yı tasavvufîsi üzere” (203b/32) kalıplarıyla verdiği şerh, tercümeyle takip eder. Burada şârihlerin ilk beyitlerde mısraları ayrı ayrı tercüme ve şerh ettiklerini, belli bir yerden sonra ise mısraları ayrı ayrı tercüme ettikten sonra her iki mısran şerhini bir arada verdiklerini söylemek gerekmektedir. Dolayısıyla Zâhid bin Muhammed de beyit tercümelerini birleştirmesinin ardından şerh metinlerinde olduğu şekliyle şerhlere bütün hâlinde yer vermiştir. Mürettip her beyit için tercüme ve murad edilen mana ve tasavvufî anlamları derli toplu bir biçimde metnine aldıktan sonra şerhlerde verilen diğer bilgi ve şahitler konusunda belli bir yöntem takip etmez.

Zâhid bin Muhammed beyitlerden sonra “Mevlânâ Sürûrî dimiş” ifade kalıbıyla Sürûrî'nin tercüme ve şerhini ard arda verirken “Mevlânâ Şem'î dir” kalıbıyla Şem'î'nin tercüme ve şerhine geçer. Mürettip 55b'ye kadar düzenli olarak Hâfız'ın beytinden hemen sonra Sürûrî'nin şerhini vereceğine işaret etmek üzere “Mevlânâ Sürûrî dimiş” kalıbını kullanmış; sonrasında ise bu kalıbı çoğu kez kullanmadan doğrudan şerhe -okuyucunun ilk şerhin Sürûrî'ye ait olduğunu anlayacağını düşünerek- geçmiştir. Ancak “Mevlânâ Şem'î dir” kalıbı, iki şerhin ayrımını göstermesi bakımından aksatmadan metin boyunca tekrar edilmiştir. Bu söz kalıplarında Sürûrî için duyulan geçmiş zaman (dimiş), Şem'î için ise geniş zaman (dir) kipinin kullanılması dikkat çekicidir. Bu ifade tarzı Sürûrî'nin (ö.969/1562) eserin yazıldığı tarihte (1005/1597) ölmüş olmasıyla, Şem'î'nin (ö.1011/1602-1603 [?]) ise henüz hayatta bulunmasıyla ilgili olmalıdır.

Mürettibin iki ayrı eseri bir arada vermeye çalışırken kullanılması zorunlu bazı bağlayıcı ifadeler veya mısra birimine dayalı şerh metodundan beyit birimine dayalı bir derlemeye geçişte zorunlu olan bazı düzenleme ve ifade değişiklikleri dışında¹¹ genel olarak şerhlere kendisinden bir şey katmadığı ve cümleleri aynen alıntıladığı

¹¹ Örneğin Sürûrî “Mikoned Hâfız du'âyî bişnev âminî begü” mısraından hemen sonra “Harf-i ye (ع) iki yirde vahdet içündür” (Nuruosmaniye 3963: 3b/23) diyerek mısran tercümesini verir. Zâhid bin Muhammed ise beyit düzeniyle gittiği için beytin ardından bir bütün hâlinde tercüme ve beyitten murad edileni verdikten sonra “Âminî ve du'âyî'de olan [ye (ع)] vahdet içündür” (4a/24) şeklinde açıklamayı kendi metnine uyarlar.

söylenebilir. Ancak bazen cümlelerde bazı Arapça, Farsça kavramları Türkçeleştirdiği veya bazı ibareleri anlatımı uzatmamak için almadığı, mukaddimesinde de belirttiği gibi “özetle” alıntılacağı görülür¹². Ayrıca kimi zaman şârihlerin gramere dair bazı açıklamalarını atladığı, yalnızca tercüme ve anlama dair şerhlerine yer verdiği yahut bazı kelime anlamlarını almadığı görülür. Gramer açıklamaları daha ziyade ilk gazelerde olduğu için sonraki gazelerde açıklamalar yalnızca tercüme ile birlikte kısa şerh veya genişletilmiş tercüme şekline dönüştüğünden tabii olarak kısaltma ihtiyacı duymaz ve birebir alıntılar. Gramer açıklamalarının mısra tercümesinden önce verildiği bazı durumlarda (Nuruosmaniye 3963, 7a/16) ise mürettep tercümeyle öne alarak gramer bilgisini tercümenin hemen ardından ve şerhten önce vermiştir (8b/20).

Şerhlerde açıklamalar içinde şahit getirilen kısmî veya tam ayet ve hadis iktibasları, Arapça atasözü, deyim, kelâm-ı kibâr ve Câmî, Sa’dî, Attâr gibi şairlerden verilen şiir örnekleri ile anlatımı güçlendirici kıssa ve hikâyeler bulunur. Ayet, hadis, atasözü, deyim gibi Arapça ibareler genellikle alınırken hikâyeye ve bir gazelin tamamı gibi uzun şiir alıntılarının kimi zaman alınmakla birlikte çoğu kez alınmadığı görülür. Bir beytin şerhi yalnızca Sürûfî’nin şerhinde yer alıyorsa “Bu beyt Şem’î şerh itdüğü nüshada bulunmadı”, “Bu beyt Şem’î şerh itdüğü dîvânda bulunmadı” veya “Bu beyt dahî Şem’î’de bulunmadı” gibi cümlelerle o beytin şerhinin Şem’î’nin eserinde yer almadığı belirtilir. Bu ifade kimi zaman metin içine yazılmayı unutulduğunda derkenara yazılmıştır (206b).

Şerhlerde beyitlerde kastedilen asıl mananın veya bir kavramın beyitte kastedilen manasının verildiği kısımlarda kullanılan “murâd” “...-dan murâd” veya “murâd budur ki”, “hâsıl-ı ma’nâ” gibi klişe kalıplar, alıntılanan şerhlerde olduğu gibi korunmuştur. Ancak Sürûfî’nin kısa gramer bilgisi ve bir açıklama verip mısraın tercümesine geçtiği zaman kullandığı “ma’nâ-yı mısra budur ki” kalıbı yerine “ma’nâ-yı beyt budur ki” kalıbı kullanılır (215b/22). Sürûfî’nin beyitlerdeki Farsça söz dizimini bozmadan yapmış olduğu tercüme bu eserde de aynen alıntılacağı için özellikle beyitlerin ilk (Sürûfî’ye ait) tercümelerinde cümleler devriktir. Sürûfî ve Şem’î’nin tercümelerinin bazı kelime farkları dışında aynı olması metnin tekrarlarla dolu olduğu izlenimine sebep olmaktadır. Özellikle tercüme haricinde fazla açıklama yapılmadan bırakılan beyitlerin şerhinde her iki şârihin tercümelerinin ard arda gelmesi bunu daha fazla hissettirir.

Eserde gazellerin vezni gösterilirken Sürûfî’nin şerhinde uyguladığı yöntem takip edilmiş ve gazel başlangıçlarında derkenara her bir gazelin vezni yazılmıştır. Hâfız’ın beyitleri belirginleştirilmek için üst tarafına çizgi çizilmiştir. Şem’î’nin şerhine geçildiğini gösteren kalıp ifadenin de üzerine çizgi çekildiği görülür. Bu yöntem şerhlerde şahit getirilen nazım parçalarını gösteren beyit, rubâ’î, kıt’a gibi sözcüklere de uygulanır.

Yazmanın derkenarlarında açıklayıcı notlar, kelime anlamı ve beyitlerle ilgili kısa gramer bilgileri yer alır. Zâhid bin Muhammed Şem’î ve Sürûfî şerhlerinde derkenarlarda bulunan notların hepsini almamakla birlikte kendi metninde de yine bu notlara derkenarlarda yer vermiştir. Ancak zaman zaman şerhlerdeki derkenar notlarının bazen ana metnin içine alınarak verildiği veya şerhte ana metin içinde olan bir notun

¹² Burada Zâhid bin Muhammed’in Sürûfî ve Şem’î şerhlerinin hangi nüshasını kullandığı bilinmediğinden/elde olmadığından bu gibi tasarruflardan bazılarının nüsha farkı olabileceği de göz ardı edilmemelidir.

derkenara alındığı da görülebilir¹³. Derkenarlarda özellikle gramer bilgisi içeren kısa notlar kimi zaman esere alınmamıştır. Mürettip derkenardaki kelime anlamı, açıklama ve notların kime ait olduğunu “Monlâ Sürûrî”, “Monlâ Şem‘î” diyerek belirtmiştir¹⁴.

Mürettip derlediği şerhler bağlamında Hâfız’ın beyitlerine ait nüsha farklarını da derkenarlarda göstermiştir. Bu farklar tek bir kelime farkından ibaretse mısra içinde o kelimenin hemen altında (203b/17) gösterilmiş, mısraın bütününde farklılık mevcutsa mısraa tümüyle derkenara yazılmıştır. Bu farklar Şem‘î’nin şerhinde esas aldığı nüshadaki farklılıklardır. Dolayısıyla mürettibin Sürûrî’nin şerhindeki metni esas aldığı söylenebilir. Derkenara yazılan mısra farklarında farkın Şem‘î’nin esas aldığı metne ait olduğunu göstermek üzere mısraın yanına/altına “Şem‘î”, “Monlâ Şem‘î”, “İhtâr-ı Şem‘î” gibi ibareler yazılmıştır. Bu ibarelerle birlikte bazı nüsha farklarının yanında (نخ) kısaltması da görülür¹⁵. Şârihlerin kendi metinleri içinde belirttikleri bazı nüsha farklılıkları da vardır. Daha çok Sürûrî’nin metninde geçen bu farklara Zâhid bin Muhammed de söz konusu şerh metinlerinde olduğu gibi “Ba‘z-ı nüshada böyle vâki‘ olmuşdur” diyerek yer vermiştir (204a/8). Sürûrî’nin derkenarlarda vermiş olduğu nüsha farkları da bulunur. Bunlar Zâhid bin Muhammed’in metninde yer almaz¹⁶.

Derkenarda şerhlerdeki notların haricinde Zâhid bin Muhammed’in düzeltme/eklemeleri bulunur. Mürettip metin içine yazmayı unuttuğu/atladığı bir kelime, söz öbeği veya cümleyi ok işaretiyle satır arasındaki yerini belirterek derkenara yine aynı ok işareti ve “sahh” notuyla kaydetmiştir (179b, 329a, 333b). Metin içinde yanlış yazdığı kelime veya cümlelerin üzerini çizmiş/karalamıştır (202b/12, 216/3).

Sürûrî iki mısraın birbirine anlamca bağlı olduğu beyitlerde açıklamasını yaptıktan sonra “Bu beyt merhûndur” notuna yer verir. Kimi zaman ise iki mısra arasına “merhûndur” ibaresini koyarak tercümelerini mısraları birleştirerek (beyit hâlinde) yaptığı görülür (Nuruosmaniye 3963: 4b/2; Çelik, 1996: 15-16). Zâhid bin Muhammed derlemesini beyit birimi üzerine tesis ettiğinden her iki durumda da Sürûrî’nin tercüme ve şerhinden sonra “Bu beyt merhûndur” açıklamasını yapar (217a/25, 219b/7).

4. Örnekler

1. Aşağıdaki örnek beyit şerhinde Şem‘î ve Sürûrî’nin mısra birimini esas alarak kaleme aldıkları şerhlerinin Zâhid bin Muhammed tarafından beyit birimine dayandırılarak

¹³ Bu durumda yine Zâhid bin Muhammed’in kullandığı Sürûrî ve Şem‘î nüshalarını göz önünde bulundurmak gerektiği hatırlanmalıdır. Bu nedenle bu hususta kesin bir yargıya varmak mümkün değildir.

¹⁴ Bazı derkenarlarda yalnızca “Monlâ” ibaresinin olduğu, muhtemelen unutulmuş notun kime ait olduğunun yazılmadığı görülmektedir. Nitekim 213b derkenarda bulunan “‘Arbede ğavġâ dimekdür” notu Şem‘î’nin şerhinde (Ayasofya 4062: 177a) derkenarda bulunur. Aynı şekilde “‘hod-bîn vaşf-ı terkîbîdür” (210b) şeklindeki not da yine Şem‘î’nin şerhinde (Ayasofya 4062: 174b) yer alır. 2a’daki “Bunda zıkr itdügümüz tafşîl kütüb-i tefâsîrde şüre-i Bakara evvellerinde “Yâ eyyühe’n-nâsü’budü Rabbeküm” âyetinde meşrûh ve mübeyyendür” notu ise Sürûrî’nin şerhinde (Nuruosmaniye 3963: 2a) derkenarda bulunur.

¹⁵ Sürûrî’nin nüsha farklarını çoğu kez metin içinde “Ba‘z-ı nüshada böyle vâki‘ olmuşdur” diyerek veya derkenarda “نخ” kısaltmasıyla verdiği belirtilir (Çelik, 1996: 40). Zâhid bin Muhammed aynı kısaltmayı zaman zaman kullanmakla birlikte derkenarlarda yalnızca Şem‘î’nin şerhte kullandığı nüsha farklarını vermiştir.

¹⁶ Örneğin Sürûrî, Nuruosmaniye 3963: 195b derkenarda yer alan nüsha farkı ile ilgili bir not Zâhid bin Muhammed’in eserinde aynı beytin şerhinin bulunduğu 205b’de yoktur.

düzenlenmiş bir örneği görülebilir¹⁷. Zâhid bin Muhammed bu beytin şerhinde herhangi bir eksiltme yoluna gitmeden her iki şârihin metnini alıntılamıştır. Metinlerde görülen ufak tefek kelime ve ifade farklarının Zâhid bin Muhammed'in tasarrufu olma ihtimali yanında nüsha farkından kaynaklanmış olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Beyit için Sürûrî'de yer alan derkenar notu Zâhid bin Muhammed'in metnine de alınmıştır.

Zâhid bin Muhammed (205b/3-8)

Men ez nesîm-i sühan-çîn¹⁸ çe teref ber-bendem

Çü serv-i râst der îñ bāğ nîst maḥrem-i rāz

Ben kıovıcı nesîmden ne güşe bağlayam ve rāḥat olam doğru serv gibi bu bāğda yokdur maḥrem-i rāz. Murād hevāyî olanlara keşf-i rāz itmeyüp müstaḳîm olanları hem-rāz idinmege irşâddur. Mevlânâ Şem'î dir, ben ğammāz nesîmden ne ümîd bağlayam ve ne fâ'ide ḥāşıl idem müstaḳîm serv gibi bu bāğda maḥrem-i rāz degüldür. Bu hem vech-i laṭîfdür, çünki râst serv bu bāğda maḥrem-i rāz degüldür. Murād şulehâ rāz-ı 'ışka maḥrem degül, қande қaldı ki 'avām rāz-ı 'ışka maḥrem ola dimekdür. Vech-i evvele göre murād herkes maḥrem-i rāz olmağa lâ'ik degüldür dimekdür.

Sürûrî (195b/16-19)

Men ez nesîm-i sühan-çîn¹⁹ çe teref ber-bendem

Ben kıovıcı nesîmden ne güşe bağlayam ve rāḥat olam.

Çün serv-i râst nîst der îñ bāğ maḥrem-i rāz

Ṭoğru serv gibi yokdur bu bāğda maḥrem-i rāz. Murād hevāyî olan kimse keşf-i rāz itmeyüp müstaḳîm olanları hem-rāz idinmege irşâddur.

Şem'î (170b/6-12)

Men ez nesîm-i sühan-çîn çe teref ber-bendem

Ben ğammāz nesîmden ne ümîd bağlayam ya'nî ne fâ'ide ümîdlenem.

¹⁷ Örneklerde Sürûrî'nin Hâfız Dîvânı Şerhi için Nuruosmaniye 3963, Şem'î'nin Hâfız Dîvânı Şerhi için Ayasofya 4062 numaralı nüshalardan faydalanılmıştır.

¹⁸ [Derkenar] Fârisîde "sühan-çîn" 'Arapça "zemmâm" Türkçe "kıovıcı" dimekdür. (Monlâ Sürûrî)

¹⁹ [Derkenar] Fârisîde "sühan-çîn" 'Arapça "zemmâm" Türkçe "kıovıcı" dimekdür.

Çü serv-i rāst der ĩn bāğ nĭst maḥrem-i rāz

Toğrı serv gibi bu bāğda maḥrem-i rāz degüldür. Bu vech dağı cā'izdür, çün rāst serv bu bāğda maḥrem-i rāz degüldür. Murād şulehā rāz-ı 'ışka maḥrem degül şande şaldı ki 'avām rāz-ı 'ışka maḥrem ola dimekdür. Bu vech-i řānĭ üzre vech-i evvele göre murād herkes maḥrem-i rāz olmağa lāyık degüldür dimekdür.

2.Aşağıdaki beytin şerhinde Sürŭrĭ'de yer alan "tāmāt ve şath" ile ilgili derkenar notu Zâhid bin Muhammed'in metninde de derkenara alınmıştır. Sürŭrĭ'nin şahit getirdiği gazel ise yoktur. şem'ĭ'nin "bahş" kelimesine dair derkenardaki gramer notu da bulunmamaktadır.

Zâhid bin Muhammed (218b/31-219a/4)

Tāmāt u řath²⁰ der reh-i āheng-i çeng nih

Tesbĭḥ u řaylesān be mey u meygŭsār bahş

Rŭsŭm ve elfāz-ı řarĭķati ve kelimāt-ı ru'ŭnet ve da'vā-yi ḥaķĭķati çeng āhengi yolında řo tesbĭḥ ve řaylesānĭ řerāb-ĥora bağışla. Murād çengden řeyḥ ve murāķıbdur, imdi ey řŭfĭ ıřĭlāḥāt ve 'ibārāt-ı taşavvufi ve da'vā-yı irşadı řeyḥ-i řarĭķate řo ya'nĭ ıřĭlāḥāt řarĭķ-i irşadda olan řeyḥŭndür ve tesbĭḥ ve řaylesānĭ ve řŭfĭyāne vaż'ı ve řŭreti melāmĭye vir ya'nĭ sen dağı řŭret şaydı ile muķayyed olmayup 'āřık-meşreb olanlardan ol. Mevlānā řem'ĭ dir, tāmāt ve řathĭ çeng ahengi yolına řo, tesbĭḥ ve řaylesānĭ řerāb ve řerāb-ĥora bağışla. Murād bunlaruŭ cemi'sini terk idŭp 'ışka sa'y eyle dimekdür. "Tāmāt" řavā'id ũ rŭsŭm ve ru'ŭnetle olan kelimātdur. "řath" kelimāt ve ıřĭlāḥāt-ı řŭfĭyye.

Sürŭrĭ (199b/7-16)

Tāmāt u řath²¹ der reh-i āheng-i çeng nih

Rŭsŭm [ve] elfāz-I řarĭķati ve ḥikemiyyāt-ı ru'ŭnet [ve] da'vā-yi ḥaķĭķati çeng āhengi yolında řo.

Tesbĭḥ u řaylesān be mey u meygŭsār bahş

²⁰ [Derkenar] "Tāmāt u şath" neye denildiği meřŭrdan mā'lum olur ehl-i fehm olana. (Monlā Sürŭrĭ)

²¹ [Derkenar] "Tāmāt u şath" neye denildiği meřŭrdan mā'lum olur ehl-i fehm olana.

Tesbîh ve taylesânî şerâb-hora bağışla. Çengden murâd şeyhdür ki murâkıbdur, imdi ey şüfî iştilâhât ve 'ibârât-ı taşavvufî ve da'vâ-yı irşâdî şeyh-i tarîkate ko ya'nî ol iştilâhât tarîk-i irşâdda olan şeyhündür ve tesbîh ü taylesânî ya'nî şüfiyâne vaz'ı ve şüreti 'âşık-ı melâmetiyyeye vir ya'nî sen dahı şüret kaydı ile muqayyed olmayup 'âşık-meşreb olanlardan ol. Nitekim bir 'âşık dimiş. Gazel:²² (...)

Şem'î (185b/23-186a/3)

Tāmāt u şaṭḥ der reh-i āheng-i çeng nih

Tāmāt ve şaṭḥı çeng ahengi yolına ko.

Tesbîh u taylesân be mey u meygüsâr baḥş²³

Tesbîh ve taylesânî şerâb ve şerâb-hora bağışla. Murâd bunları terk idüp 'ışka sa'y eyle dimekdür. "Tāmāt" kavâ'id ü rüsüm ve ru'ünetle olan kelimâtdur. "Şaṭḥ" kelimât ve iştilâhât-ı şüfiyye.

3.Aşağıdaki örnekte yine Sürûrî'nin derkenardaki notu ve şerhte geçen Arapça bir söz Zâhid bin Muhammed'in metninde bulunmaktadır. Şem'î'ye ait olduğunu belirttiği derkenar notu (meh-i çârdeh) ise Şem'î'nin bu makalede ele aldığımız nüshasında yoktur. Burada mürettibin yöntem ve tutumu hakkında onun esas aldığı nüsha olmaksızın tam bir hüküm vermenin mümkün olmadığı bir kez daha anlaşılmaktadır.

Zâhid bin Muhammed (220a/28-34)

Çârdeh sâle bütî çâpük u şîrîn dârem

Ki be cān ḥalka be-güşest²⁴ meh-i çârdeheş²⁵

On dört yaşında bir çâpük ve lezîz maḥbûbum vardur ki cān ile kuldur aña on dört gicelik ay. Murâd çârdeh-sâle maḥbûbdan Qur'ân-ı 'azîmdür ki on dört rivâyet ile yedi şeyhden mervîdür ve çâpük ü serî'ü'l-çarârdur ki tilâvet-i tekrârsuz hıfz olunmaz ve lezîzdür ki bir A'râbî şehre gelüp Qur'ân istimâ' idüp "Hâzâ kelâmu men fe'inne lehu

²² Buradaki gazel Zâhid bin Muhammed'in metninde yoktur.

²³ [Derkenar] "Baḥş" emr-i hâzırdur. (Bu not Zâhid bin Muhammed'in metninde yoktur.)

²⁴ [Derkenar] Kûl kulağına diyar-ı 'Acem'de ḥalka daḥarlarımış. Lâ-cerem ḥalka-be-güş diyüp kûl murâd itdiler. (Monlâ Sürûrî)

²⁵ [Derkenar] "Meh-i çârdeh" on dört gicelik ay (Monlâ Şem'î)

halâvetun kehalâveti'l-‘aseli”²⁶ diyü istifsâr itmiş. Mevlânâ Şem‘î dir, on dört yaşında mevzûn ü şîrîn bir dilberüm vardır ki mâh-ı çardeh cânile anuñ halka-be-güşıdur. Bundan murâd mürşıddür.

Sürûrî (201a/15-19)

Çardeh sâle bütî çâpük u şîrîn dârem

On dört yaşında bir çâpük ü lezîz maḥbûbum vardır.

Ki be cân halka be-güş²⁷ est meh-i çardeheş

ki cân ile kuldur aña on dört giceliğ ay. Çardeh-sâle maḥbûbdan murâd Qur‘ân’dur ki on dört rivâyet ile yedi şeyḥden rivâyet olunmuşdur ve çâpük ü serî‘ü’l-karârdur ki tilâvet-i tekrârsuz hıfzolinmaz ve lezîzdür ki bir A‘râbî şehre gelüp Qur‘ân istimâ‘ itmiş “Hâzâ kelâmu men fe’inne lehu halâvetun kehalâveti’l-‘aseli”²⁸ diyü istifsâr itmiş.

Şem‘î (186a/8-10)

Çardeh sâle bütî çâbük u şîrîn dârem

On dört yaşında mevzûn ü şîrîn bir dilberüm vardır.

Ki be cân halka be-güşest meh-i çardeheş

Ki mâh-ı çardeh cânile anuñ halka-be-güşıdur. Bundan murâd mürşıddür.

SONUÇ

Hakkında eserindeki küçük bilgiler dışında başka bir malumat bulunmayan Zâhid bin Muhammed *Hâfız Dîvânı*’na Sürûrî ve Şem‘î tarafından yapılmış olan şerhleri derleyen bir mürettiptir. İpekli gazilerden olan Zâhid bin Muhammed eserini hazırlarken bu iki eseri bir araya getirip tek bir metin hâlinde toplayarak Hâfız’ı okuyup anlamaya çalışanlara bir kolaylık sunmak istemiştir. Derlenen şerhlerin mukaddimelerinde olduğu gibi Zâhid Efendi’nin mukaddimesinde de “tercümânü’l-esrâr” ve “lisânü’l-gayb” lakaplarıyla anıldığı ve anlaşılması için tasavvufî remizlerin iyi bilinmesi veya bir bilen tarafından açıklanması gereği vurgulanan Hâfız’ın şiirlerinin anlaşılabilmesine katkıda

²⁶ “Bu kimin sözüdür? Onda balın tatlılığı gibi bir tatlılık var.”

²⁷ [Derkenar] Kul kulağına diyar-ı ‘Acem’de halka dağarlar imiş. Aña binâen halka-be-güş diyü kul murâd iderler.

²⁸ “Bu kimin sözüdür? Onda balın tatlılığı gibi bir tatlılık var.”

bulunmak -açıkça zikredilmemekle birlikte- bu eserin ortaya konmasındaki temel amaç gibi görünmektedir. Derlenen metnin sunduğu pratik fayda öncelikle okuyucunun iki ayrı eser arayışı içine girmeksizin tek bir metin içinde iki şerhi okuma imkânı bulabilmesidir. Kitabın modern zamanlardakiyle kıyaslanamayacak şekilde erişilmesi güç bir meta olması, kendi döneminin şartları içinde, onun eseriyle yapmaya çalıştığı işin ne denli önemli olduğunu göstermeye yeterlidir. Diğer yandan bu derleme tarz, teknik, yorum ve bakış açısı itibarıyla aynı geleneği takip eden metinler olduğunu bildiğimiz bu iki şerhin o dönemlerde de aynı çizgi üzerinde birbirini tamamlayan eserler olarak kabul gördüğünün ve birlikte mütalaa edilmesi gereğinin/ihtiyacının somut bir işareti sayılabilir. Bu eser kendi dönemi için olduğu gibi günümüz için de iki şerhteki açıklamaların kıyaslanmasına kolaylık sağlaması bakımından önem arz etmektedir. Örneğin Şem‘î’nin beyit tercümelerinde Sürûrî’ye göre Arapça, Farsça kelimeleri daha çok kullanması ve kimi zaman beytin tercümesi dışında herhangi bir açıklamaya yer vermemesi, Sürûrî’nin tercümelerinde Farsça söz dizimini bozmadan çeviri yapması nedeniyle cümlelerinin devrik olması gibi iki şerhe dair karakteristik bazı özellikler bu derlemede doğrudan göze çarpmaktadır. Zâhid bin Muhammed bu anlamda her iki şerhin kıyaslama yapılarak okunması için ideal bir metin oluşturmuştur.

Şair, yazar, mimar, sanatkâr her kim olursa olsun eskilerin bir eser ortaya koyarak sağladıkları faydaya karşılık en önemli beklentilerinden biri dua beklentisidir. Bu eserin mürettibi de eserinin başında ve sonunda dua isteğini içtenlikle dile getirmiş, hayır dua ile anılmayı ve öldükten sonra ruhuna okunacak bir fatihayı nihai bir kazanç olarak göstermiştir.

Zâhid bin Muhammed’in eseri kendi içinde iki ayrı bölümden oluşur. İlk bölüm Hâfız’ın gazel, kıt’a ve rubâ’ilerinin Sürûrî ve Şem‘î tarafından yapılan şerhlerinin birlikte verildiği bölümdür. İkinci bölümde ise yalnızca Şem‘î’nin şerh ettiği bazı kaside, mesnevi, mugannî-nâme ve sâkî-nâme türünde şiirlerin şerhleri bulunur.

Mukaddimesinde kendisinin bir “mürettip” olduğunun altını çizen Zâhid bin Muhammed bu vasfını eser boyunca koruyarak yorum ve açıklamalara herhangi bir müdahalede bulunmamış ve kendisinden bir ekleme yapmamıştır. Elbette iki ayrı eseri bir arada sunmaya çalışırken kaçınılmaz olarak kullanılan kalıp ibareler ve bağlayıcı ifadeler, beyit birimini esas almaktan kaynaklı olarak ifadelerde bazı düzenlemeler gibi söyleyişteki basit değişiklikler bunun dışında tutulmalıdır. Onun genel tasarrufu daha çok -eğer şerh ve açıklama uzunsa- özetleme ve kısaltma şeklindedir.

Zâhid bin Muhammed’in mürettip olarak yaptığı en önemli düzenleme mısra birimi esasına dayalı bir şerh yöntemiyle kaleme alınan bu şerhleri beyit birimine dayalı bir biçime dönüştürerek bir araya getirmesidir. Mürettip eserleri mukaddimelerinden başlayarak birebir kopyalamıştır. Ancak şerhlerde, bilhassa uzun açıklamalar ve alıntılar içeren beyit şerhlerinde özetleme ve kısaltma yoluna başvurmuş; bazı kelime veya gramer bilgilerini yahut uzun şiir iktibaslarını almamıştır. Her iki şerhteki beyit tercümeleri ve beyitlerin delalet ettiği manalar mürettip için önceliklidir. Gramer açıklamaları, kelime anlamları, şahit getirilen şiir, söz veya açıklayıcı hikâyelerin alınması konusunda kesin ve belli bir yöntemden söz etmek zor olmakla birlikte anlaşıldığı kadarıyla mürettip bu bilgi ve iktibaslardan kendince önemli gördüğü veya konuyu fazla uzatmayıp eserin hacmini fazlaca artırmayacağını düşündüğü kısımları metnine dâhil etmiştir.

Zâhid bin Muhammed’in daha ziyade Sürûrî’nin şerhini zemin alarak bu eseri oluşturduğu anlaşılmaktadır. Mukaddimesindeki sözlerinde dahi bunun izleri görülür. Her iki şerh bağlamında düşünüldüğünde baskın metnin Sürûrî’nin metni olması bunu

tabii kılmaktadır. Nitekim Şem‘î’nin de pek çok beyit şerhinde Sürûrî’nin çeviri ve yorumlarını takip ettiği, bir beytin başka bir veçhesinin bulunduğu durumlarda onu referans gösterdiği bilinmektedir.

Zâhid bin Muhammed’in metni şekil bakımından da şerh metinleriyle benzer özellikler taşır. İlk eser Sürûrî’nin şerhi olduğu için Şem‘î’nin de onu model aldığı söylenebilir. Her iki şerhte derkenar notları vardır. Zâhid bin Muhammed de her iki şerhte bulunan derkenar notlarından bazılarını kime ait olduğunu belirtmek kaydıyla derkenarlara yerleştirmiştir. Bu notlardan bazılarında metin içinde veya metin içinde bulunanlardan bir kısmına derkenarda yer verdiği de görülür. Burada görülen bazı farklılıkların nüsha ile ilgili olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Mürettibin kullandığı nüsha bilinmediği için bu konuda net bir hükme varmak mümkün değildir. Ancak Zâhid Efendi gazellerin vezinlerini Sürûrî’nin yaptığı şekilde gazelin başladığı yerde derkenara yazmıştır. Ayrıca kendisinin yanlış yazdığı veya yazıya geçirirken eklemeyi unuttuğu kısımları “sahh” kaydıyla derkenara notlamıştır.

Zâhid bin Muhammed’in bu eseri Sürûrî ve Şem‘î şerhlerini bir arada bulmaya ve birbiriyle kıyaslamaya imkân sağlaması bakımından önemli olduğu gibi iki farklı şerhi bir araya getiren bir derleme niteliğinde ünük olması bakımından da şerh literatüründe ayrı bir yere sahiptir. Hâfız’ın şiirlerine yapılan iki önemli şerhi bir araya getirmesi noktasından bakıldığında ise eserin Hâfız çalışmaları için özel bir yer taşıdığını söylemek gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Arı, Osman Sacid. *Mehmed Vehbi Konevi’nin Hafız Divanı Şerhi’nde Tasavvufi Unsurlar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2016.

Ateş, Ahmet. *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1968.

Ayar, Mehmet Taha. “Hafız-ı Şirazi Divanı ve Osmanlı Şerhleri”. *Misbah*. 3-4 (1): 292-295, 2013.

Ayar, Mehmet Taha. *Hâfız-ı Şirâzî’nin Bazı Gazellerine Şerh Tekniği Açısından Sûdî ve Konevî’nin Yaklaşım Tarzları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2007.

Çelik, Ahmet Faruk. *Sürûrî’nin Hâfız Dîvânı Şerhi’nin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, 1996.

Gölpınarlı, Abdülbâkî. *Hâfız Dîvânı*. İstanbul: MEB, 1992.

Hürremşahî, Bahâüddin. *Hâfıznâme I*. Tahran, hş.1280.

Kiel, Machiel. “İpek”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 22: 366-368, İstanbul, 2000.

Oğuz, Meral Ortaç. “Sürûrî’nin Şerh-i Dîvân-ı Hâfız’ı”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi, 1998.

Safâ, Zebihullah. *İran Edebiyatı Tarihi II*. çev. Hasan Almaz. Ankara: Nüsha Yayınları, 2005.

Serezli, Esad. “Nur-u-Osmaniye Kütüphanesi Bibliothéque de la Mosquee de Nour-ou-Osmaniye”. *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*. 19-20. Mayıs 1948.

Sürûrî. *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*. Nuruosmaniye 3963.

Şem‘î. *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*. Ayasofya 4062.

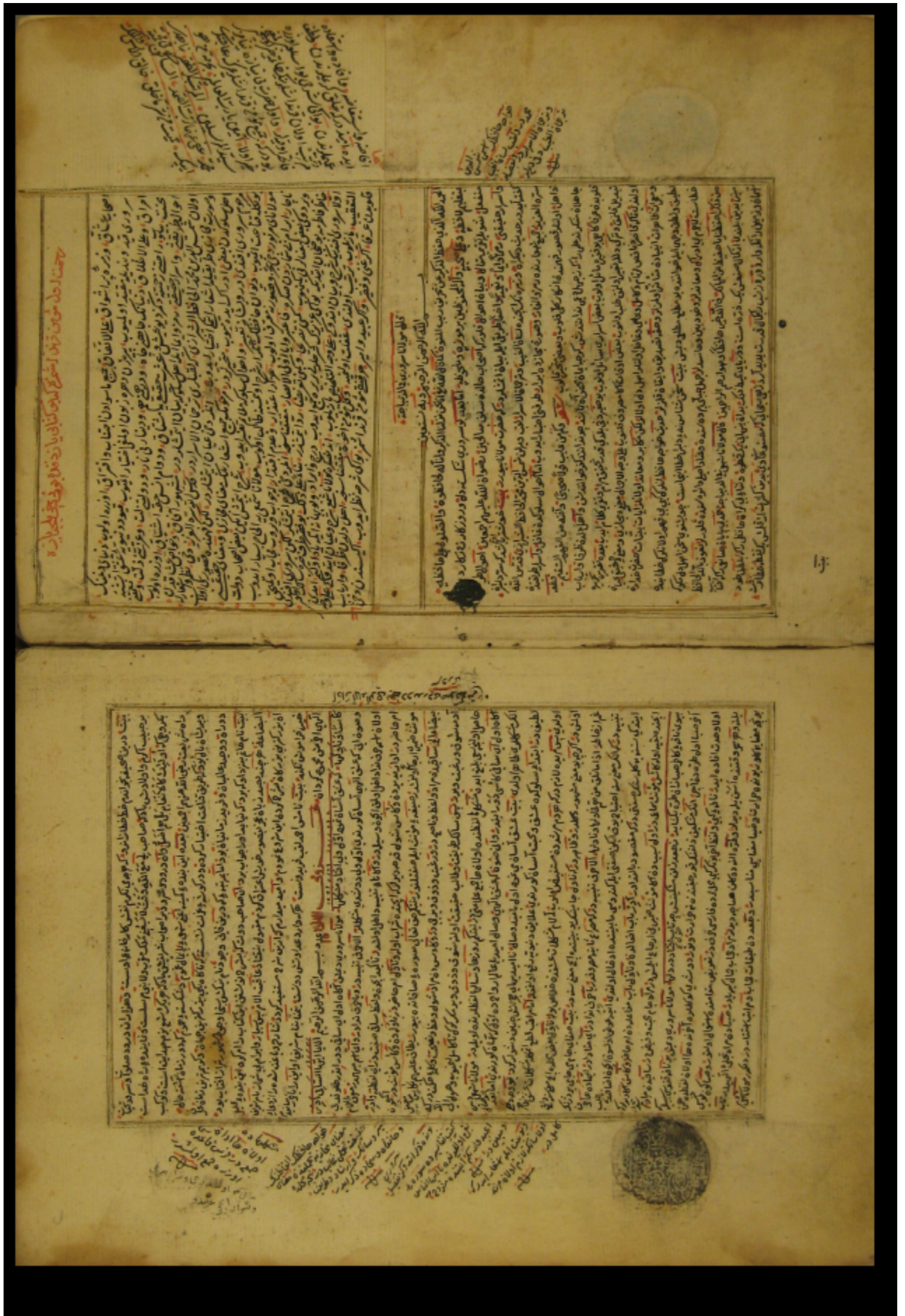
Turan, Mustafa. *Zâhid bin Muhammed’in Kitâb-ı Şem‘î ve Sürûrî ‘Alâ Dîvân-ı Hâfız Adlı Eseri (vr.201b-225a İnceleme - Metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mardin Artuklu Üniversitesi, 2019.

Yazar, Sadık. *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2011.

Yazıcı, Tahsin. “Hâfız-ı Şirâzî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 15: 103-106. İstanbul, 1997.

Zâhid bin Muhammed. *Kitâb-ı Şem‘î ve Sürûrî ‘Alâ Dîvân-ı Hâfız*. Nuruosmaniye 3962.

EK

حجراته منتهی شد از آنکه این سخن را در میان خودی و غیر خودی...

کتابی که در این سوره در این باب...

در این سوره در این باب...

در این سوره در این باب...

در این سوره در این باب...

